

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SÖNDERJYSK MÅNEDSSKRIF

Petrus Fredorich
Grosfürst von Russland, Herzog
von Holst: Gottorp.

NUMMER 2
FEBRUAR 1993

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
125 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 15 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Historisk Samfund
for Sønderjylland,
Sekretariat,
Haderslevvej 45,
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.

Kontortid, ti.-to. kl. 9-13.

Redaktion:
Inge Adriansen,
Museet på
Sønderborg Slot
6400 Sønderborg

Carsten Porskrog
Rasmussen
Institut for Grænseregions-
forskning, Aabenraa

Henrik Fangel (ansv.)
Institut for sønderjysk
lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sønderjysk Månedsskrift
indtales på bånd, der kan
lånes på biblioteket

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: P. E. Offset & Reklame A/S,
Varde

I dette nummer:

Lærling i en landbutik 35
Mathias P. Branderup fortæller i et efterladt erindrings-
manuskript om sin læretid i en købmandsbutik i Søn-
derballe fra 1909 og om de første år som kommis i
Sønderballe og Rødebro.

Et heltedigt om zar Peter III 43
Edith Uttenthal, Bække, og Emil Schrøder, Slesvig,
bringer en dansk oversættelse af et digt fra 1774, skre-
vet om den russiske zar Peter III, der var af den got-
torpske hertugslægt og i sin korte regeringstid i 1762
var en trussel mod Danmark.

Set og sket i Sønderjylland. Grænselandskronik 47
Jørgen Kühl fra Dannevirkegården beretter om tildra-
gelser, især omkring de to mindretal i grænselandet, i
de sidste måneder af 1992.

Byens breve - i anledning af en udstilling i Tønder ... 52
Henrik Fangel, Aabenraa, har været på en stor udstil-
ling i Tønder i anledning af byens 750 års byjubilæum
og fortæller om, hvad der kan ses på udstillingen.

Lokalhistoriske årsskrifter 1992 - en omtale 54
Henrik Fangel har set nærmere på høsten af lokalhi-
storiske årsskrifter 1992 og fortæller om deres ind-
hold.

Det sker - på nordslesvigske museer 60
Museernes udstillinger og arrangementer - og noget
om »udstillingsværkstedet«.

Bognyt 62

Bagsiden om forsiden:
Peter III - zar af Rusland - den sidste hertug af
Holsten- Gottorp... 64
Lars N. Henningsen, Flensborg, fortæller om Karl Pe-
ter Ulrich af Gottorp, og hvorfor han blev så stor en
fare for Danmark, da han i 1762 blev zar af Rusland
under navnet Peter III.

Forsidebilledet viser zar Peter III af Rusland, alias hertug Karl
Peter Ulrich af Holsten-Gottorp, således som han er gengivet på et
gammel kobberstik i Landesbibliotek Schleswig-Holstein i Kiel. Om
zar Peter III fortæller Lars N. Henningsen på bagsiden, mens der
side 43-47 bringes et digt om zaren, hans styre og hans død.

Købmand C. O. Petersens købmandshandel i Sønderballe. Købmanden er fotograferet med kommiss og lærling samt kusk foran forretningen, efter at den omkring 1912 var ombygget med to store butiksvinduer. I bygningen var købmandshandel indtil 1970'erne. Fot. ca. 1920, Carl C. Biehl, Gråsten, i Historiske Samlinger, Aabenraa.

Lærling i en landbutik

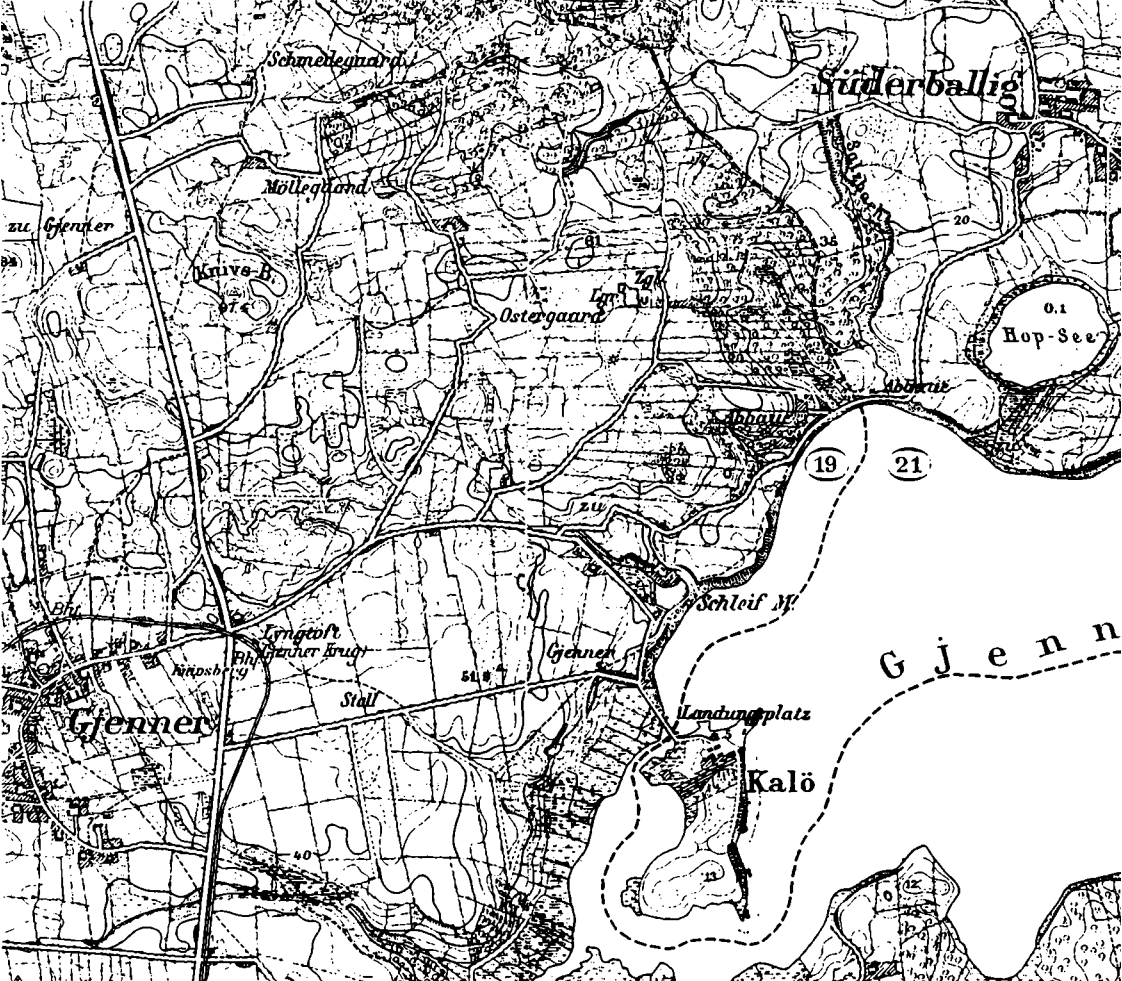
Af MATHIAS P. BRANDERUP

Mathias P. Branderup drev i en menneskealder købmandsforretning på Hærvejen i Rødekro. Han var født i Dybvad nord for Rødekro i 1894 og begyndte i købmandsfaget i 1909. Dette uddrag af et erindringsmanuskript, som han nedskrev i 1970'erne, fortæller om hans læretid i Sønderballe og de første år som kommiss i Sønderballe og Rødekro.

Jeg ville i købmandslære. Det var allerede bestemt inden min konfirmation. At det blev hos købmand C. O. Petersen i Sønderballe skyldtes vor nye nabo - Jes Ruwald -, som havde været lagerkarl der. Jeg tiltrådte pladsen den 1. april 1909. C. O. Petersen var ungkarl, men

havde en ældre husbestyrerinde ved navn Sine. Så var der karlen Jørgen, kommissen Jacobsen og lærlingen Mathias. Den sidste, - det var altså mig.

Butikken var gammel. Gulvbrædderne på kundesiden var næsten slidt igennem. Man skulle først igennem en forstue, inden man kom ind i butikken. Fra kolonialbutikken førte en dør ind til manufakturbutikken og en anden ind til chefens kontor, så han hele tiden kunne følge med i, hvad vi foretog os, og hvad der ellers foregik i butikken. Det var vi nu ikke så begejstrede for. Vi unge mennesker ville jo gerne pjatte og fjante lidt med de unge piger, der kom i forretning-

Udsnit af preussisk målebordsblad, 1:25.000, med egnen omkring Gjenner og Genner bugt. Øverst til højre Sönderballe, til venstre Gjenner med amtsbanen fra Aabenraa, der havde station ved Lyngtoft kro. Her blev varer til købmandsbutikken i Sönderballe hentet.

gen. Men det blev ikke tolereret. »I skal snakke noget mere med konerne«, fik vi at vide.

Vort varesortiment var ret omfattende. Foruden kolonial, isenkram og lidt manufaktur havde vi korn, foderstoffer, brændsel, kunstgødning, fiskeredskaber og meget andet. Vor kundekreds var mest bønder, daglejere og fiskere. De sidste boede nede ved stranden og på Kalvø.

Arbejdstiden var lang. Vi startede om morgenen kl. 7 og lukkede om aftenen

kl. 9. Der var ingen middagslukning. Om søndagen havde vi åbent til kl. 1. Dog skulle der være lukket i kirketiden. Altså en åbningstid på 85 timer; det dobbelte af, hvad vi har nu. Ferie var der ikke noget, der hed.

De to første år gik jeg i handelsskole i Djernæs, hvor vi handelslærlinge sammen med håndværkslærlinge fra andre byer gik til undervisning.

Næsten alle varer, vi fik hjem, skulle hentes på Knivsbjerg station. Der gik dengang en smalsporet »Kleinbahn« fra

Aabenraa til Løgumkloster med en masse mellemstationer undervejs. Jeg kan da lige nævne nogle: Knappen, Stollig/Skovby, Barsmark, Løjt, Genner, Knivsbjerg, Øster Løgum og Hovslund. Den sidste var den vigtigste, for her krydsede »æ Lilletogh« (som vi også kaldte det) hovedbanen. Gods, som kom med hovedbanen og som skulle videre med lillebanen, skulle omlades i Hovslund. Det samme gjaldt, hvad der kom i hele vognladninger som kul og kunstgødning.

Kornhandel

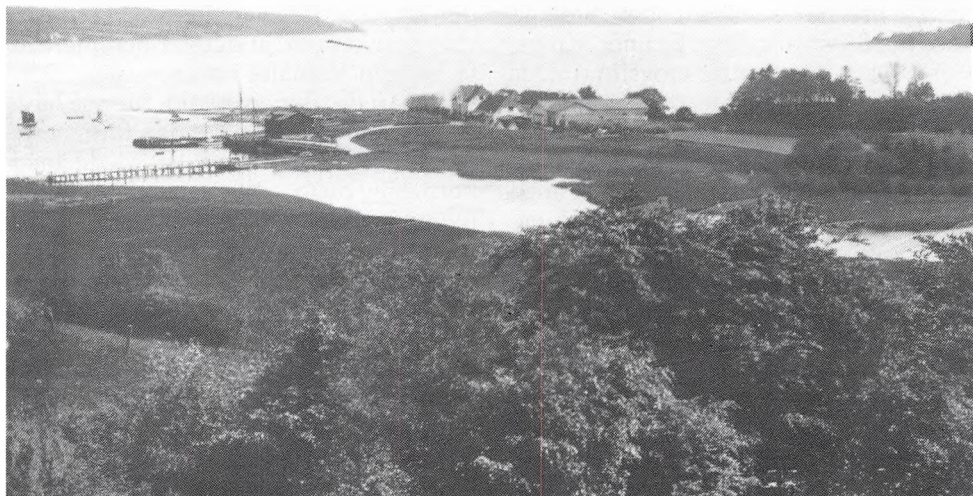
Korn og foderstoffer fik vi mest fra Ceres og Math. Nielsen i Aabenraa. Det var store engrosfirmaer. Korn var en stor artikel, da det var en god forretning for bønderne at sælge hvede for 20 mark og så købe russisk byg for 12 mark. Jorden er ualmindelig god omkring Sønderballe, så bønderne var alle ret velhavende. Omtalte byg kom også til Knivsbjerg sta-

tion, og blev herfra kørt ned på Slibemøllen for at blive malet, i hvert fald i den første tid, jeg var i lære. Så kom min chef i tanker om, at det var nemmere at få byggen formalet fra grossisten. Der ved spares der en del tid. Men så havde Slibemølleren jo ikke den fortjeneste mere. Og da han også handlede med korn, blev de to - Petersen og mølleren - uvenner. Han forbød os herefter at benytte vejen over hans mølle, som var en privat vej. Det var nu ikke så godt for os. Vi havde jo vort pakhuis liggende på Kalvø, og måtte i fremtiden køre en ret stor omvej for at komme ned til det.

Når høsten gik igang, kom der en meget travl tid for os alle. De store transportable tærskværker gik igang. Når de var færdige på den ene gård, kørte de videre til den næste. Det var ikke småting, de store bøndergårde leverede af hvede og havre. De større gårde kørte kornet direkte ned til pakhuset på Kalvø, medens husmændene leverede det til

Udsigt over Genner bugt med mølledammen til Slibemøllen i forgrunden. Taget af møllebygningen ses yderst til højre, jfr. kortuudsnittet på modsatte side (»Schleif M.«). På bugten til højre ses et krigsskib fra den tyske flåde, der jævnligt holdt øvelser i Genner bugt og Aabenraa fjord. Fot. ca. 1905 i Historiske Samlinger, Aabenraa.

Udsnit af fotografi, ca. 1910, der viser havnen på Kalvø med det pakhuis, som Mathias P. Branderup omtaler. Til højre bygningerne på Kalvø, bl. a. fra det tidligere skibsværft på øen. Fot. Carl C. Biehl, Gråsten, i *Historiske Samlinger, Aabenraa*.

vort lager ved forretningen, hvorfra vi så selv kørte det til Kalvø. Her var der plads til 1000 sække korn. Når vi havde et passende kvantum liggende, blev det solgt. Det blev mest fragtet af mindre skibe, som kunne tage fra 600 til 800 sække. Større skibe kunne ikke lægge til ved bolværket. I disse travle dage havde vi ekstra hjælp. Chefen stod selv ved vægten. Jeg tog sækkene fra denne og kørte dem ad en kort bro ud til skibet, hvor de ad en sliske gled ned i skibet.

En dag skulle jeg køre et læs korn til Kalvø. Det var højt læsset. Det er jo et bakket terræn omkring Sønderballe, især vejen til Kalvø. Da vi var omtrent nede ad bakken, som går ned til Sønderballe strand, tog hestene det sidste stykke i småtrav. Uheldet var ude efter os den dag. Der var et hul i vejen, som gav et stød i vognen, og jeg gled med den forreste sæk ned mellem hestene. At jeg slap godt fra det, vil jeg næsten kalde et

mirakel. Vognen gik over mig uden at røre mig. Hestene løb løbsk. Da jeg fik mig sundet lidt, var de allerede ved at tage næste bakke. Her satte de farten ned, og Jørgen kravlede af vognen. Det var også i sidste øjeblik, for lidt efter væltede vognen med det store læs, og hestene fortsatte den vilde fart med forvognen ned ad bakken. Vognen var fuldstændig ødelagt. Hvor vejen bøjer af mod Kalvø, gik hestene gennem hegnet. Men da vi kom derned, fandt vi dem roligt græssende på marken. De var ikke kommet til skade efter den vilde kørsel. Vi var noget slukørede, da vi med hestene, men uden vogn, vendte tilbage til Sønderballe. Vi havde ventet en værre ballade, men chefen tog det roligt, og det var jo da også et under, at hverken jeg, Jørgen eller hestene var kommet noget til. Da vi var faldet lidt til ro, mente Jørgen, at nu fik vi da en lejlighed til at få en ny vogn og noget nyt seletøj til hestene.

Offentlig telefon

Ved forretningen havde vi en offentlig samtalestation, forresten den eneste telefon i byen. Vi lå på en linie, som gik fra Aabenraa til Haderslev, og alle de mellemliggende byer havde hver deres kaldesignal. For Sønderballes vedkommende var det et langt signal. Vi havde også pligt til at modtage og udsende telegrammer og til at modtage og udskrive vejrbetretningen, som kom hver dag kl. 12. Hvis der var telefon til en af byens beboere, så havde vi pligt til at hente vedkommende til telefonen. Noget omstændeligt, men sådan var det nu dengang.

Når der kom et helt langt signal, så gjaldt det alle samtalestationer mellem Aabenraa og Haderslev. Jeg husker således en middag, at det lange signal kom. Og da jeg tog telefonen, råbte telefondamen i Aabenraa: »Der Zeppelin, der Zeppelin kommet«. Det måtte vi så alle ud at kigge på, for det var jo en verdensbegivenhed af rang. Det var da også et flot syn, da det store luftskib lidt efter kom sejlene majestætisk gennem luften. Det fløj op mod den daværende dansk-tyske grænse, for derefter at returnere.

Den slags luftskibe havde tyskerne sat sig store forventninger til, især i krigstid. Men det viste sig, at disse kolosser ikke kom til at spille nogen større rolle. De var både for langsomme og for sårbare, derimod fik flyvemaskinerne mere betydning.

Budtur på cykel

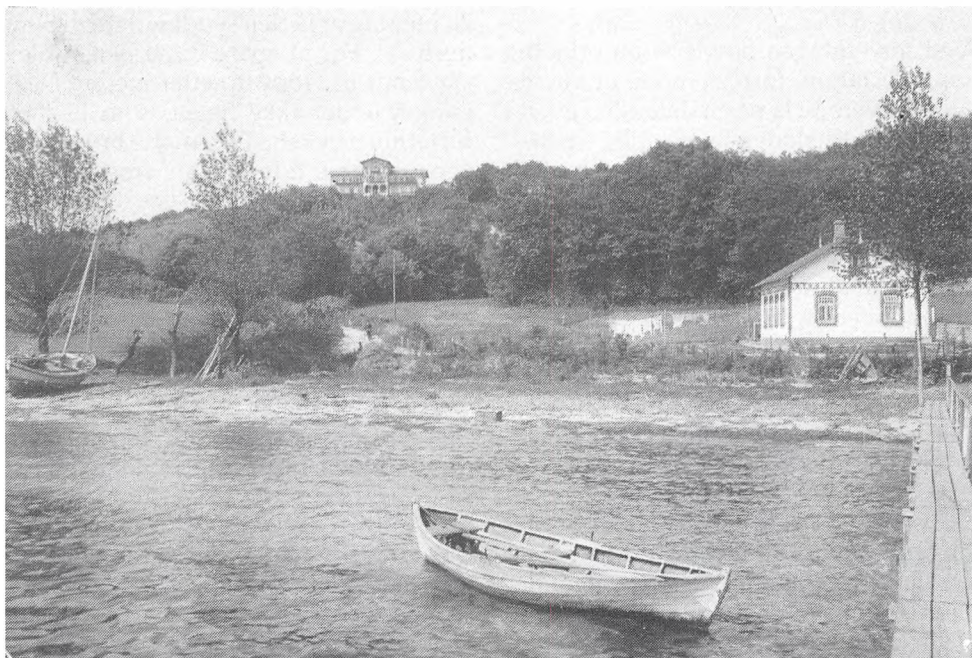
Chefen var meget påpasselig med penge. Nogle sagde, at han var nærig, og andre noget, som var endnu værre. Til hans undskyldning vil jeg sige, at sådan noget er medfødt og holder sig hele livet igennem. En slags uhelbredelig sygdom.

Et par eksempler: En gang om ugen fik vi sendt en pakke gær fra et engrosfirma i Haderslev. Pakken blev afleveret i Hoptrup på postkontoret. Det kostede

20 pfennig at få den sendt videre til Sønderballe. For at spare disse penge blev jeg sendt til Hoptrup efter gæren. Dengang var der ikke noget, som hed en forretningscykel, så jeg måtte bruge min egen; somme tider i regn, frost og sne. For at spare 20 pfennig. Og der er dog immervæk et stykke vej fra Sønderballe til Hoptrup. For at se, hvad der ville ske, tog jeg engang turen til fods. Det kan nok være, at der var lagt i kakkellovnen til mig, da jeg efter et par timer kom tilbage. Jeg sagde, at min far havde gjort vrøvl over alle de cykeldæk, som jeg sled op, og at jeg derfor havde taget turen til fods. I den følgende uge fik jeg så lov at bruge chefens cykel, men det blev kun til en engangsforestilling. Da jeg skulle bruge den ugen efter, var den der ikke. Sikkert sat på stald med vilje, så for ikke at have mere vrøvl med chefen, sprang jeg på min egen cykel igen.

Et andet eksempel: En nat blev jeg vækket med den besked, at jeg skulle ud til en ejendom ude ved Sønderballe Hoved med et telegram, som lige var indløbet. Det var mørkt, men jeg kendte jo vejen og havde min gode cykel. Prisen for at få et telegram udleveret var, såvidt jeg husker, 20 pfennig. Hele huset sov jo, da jeg kom tilbage. Jeg husker, da jeg gik til mit værelse, at jeg raslede med mønterne i min lomme, og tænkte som så: »ja, nu er jeg stået op af min gode søvn og har brugt min egen cykel til at bringe telegrammet ud, så mon ikke chefen lader mig beholde de 20 pfennig som drikkepenge?« Men go'moren. Da jeg næste morgen afleverede pengene på hans skrivebord inde på kontoret, strøg han dem til sig. Det forekommer mig, at jeg var lidt lang i mit runde hoved, da jeg gled ind i butikken igen.

En søndag eftermiddag kom nogle unge mennesker i tanker om, at de ville låne en båd af en af fiskerne og sejle en tur til Barsø og tilbage igen. Det blæste

Ovenfor stedet, hvor vejen langs Genner strand svinger mod vest og søger op mod Lyngtoft kro, ligger diakonissestiftelsens feriehjem »Elim«, der senere blev pigehjem, og hvor »Den norrøne højskole« havde til huse i 1980'erne. Fot. Chr. Overbeck, Aabenraa, ca. 1910, i Historiske Samlinger, Aabenraa.

en let brise. Vejret var dejligt, og det tog ikke så lang tid at sejle derover. På tilbageturen lagde vinden sig, så vi måtte ro med brædder, og hvad vi ellers kunne bruge som fremdrivningsmiddel. Men det blev sent, inden jeg nåede hjem. Over midnat. Og allersidste frist var kl. 10. Chefen var rasende. Han troede, at jeg havde været på pigesjov. Og jeg fik alle tiders skældud, skønt jeg forklarede ham, hvad der var sket.

Lærlingeløn var der ikke noget, der hed på disse tider. Kost og logi gjorde det ud for løn. Udbringning af varer kendtes ikke. Kunderne tog selv deres varer med, når de havde gjort deres indkøb. Det eneste sted, hvor vi bragte varer hen, var til Diakonissestiftelsens sommerresidens »Feriehjemmet Elim«, som ligger oppe på bakken over for Genner

Bugt. Det var kun beboet i sommerhalvåret, og det var kun, når vi alligevel skulle hente varer på Knivbjerg station - som idag er Lyngtofte Kro - at vi havde varer med derop.

Kommisarbejde

Da jeg havde været så længe i lære, at jeg var inde i hele forretningens gang, har C. O. nok syntes, at nu kunne han spare en kommisløn. Så blev Jacobsen afskediget og en ny lærling antaget. Det var synd for Jacobsen, men jeg kan da godt huske, at jeg følte mig meget beæret over chefens tillid til mig. Den nye lærling hed Kristian Brandt og var fra Anslet. Foruden at betjene kunderne havde jeg nu vigtigere opgaver at tage mig af. Jeg skulle føre kasse- og hovedbog, tælle alle kontrabøgerne sammen hver måned -

dem havde vi en bunke af - samt skrive regninger ud. Desuden skulle jeg sørge for, at der altid var varer på lager, og iøvrigt gøre, hvad kommissen før tog sig af. Til skønskrift har jeg nu aldrig været i toppen, men til gengæld var jeg god til regning, og det må vel siges at være det vigtigste for en købmand.

En konkurrent i Djernæs

Butikken var meget gammel og utidsvarende, så da C. O. havde haft den en del år, har han nok syntes, at der var blevet råd til at modernisere. Lokalerne trængte også til det. Somme tider trådte vi gennem gulvet. Alt det gamle inventar blev udskiftet med nyt og moderne butiksinventar. Forstuen kom med til butikken, og facaden fik to store butiksrunder. Det var vel nok dejligt, da det hele var overstået, og vi kunne flytte ind i den store, nye butik.

Der var en grund mere til, at der blev bygget om. C. O. havde fået konkurrence. En købmand Andersen havde åbnet en købmandsforretning i nabobyen Djernæs, hvor vi havde mange kunder. Det nagede chefen uhyre meget. Og det kunne da slet ikke undgås, at Djernæsbønderne hentede en del varer hos den nærmestboende købmand, så måske har han syntes, at han ville gøre sin forretning mere tillokkende.

En dag, jeg havde et ærinde på posthuset i Hoptrup, fik jeg på tilbagevejen lyst til at se Andersens butik. Han kendte mig jo ikke, så jeg gik bare ind og købte en æske lakridspastiller. Jeg kiggede mig lidt omkring og gik så hurtigt igen. Men en eller anden må jo have set mig gå derind, for min chef blev spurgt, om vi nu havde så få varer, at vi var nødt til at handle hos Andersen i Djernæs. Så jeg blev kaldt ind til chefen, som sagde, at han sandelig ikke havde troet, at jeg var så tarvelig og ubetænksom, at jeg ville sætte mine ben i en så nærboende

konkurrents butik. For første gang tog jeg til genmæle og sagde, at den synd tog jeg mig let. Jeg havde kun købt en æske Delfa for at kunne danne mig et overblik over butikken. Iøvrigt var Andersens butik bare en lille høkerbutik ved siden af vores, så nogen stor konkurrence fra den kant kunne han nu aldrig få. Den besked syntes at lette på chefens humør. Jeg har måske smurt lidt tykt på, for at slippe ud af kattepinen. Men ømskindet var og blev han, når det gik ud over hans kære penge.

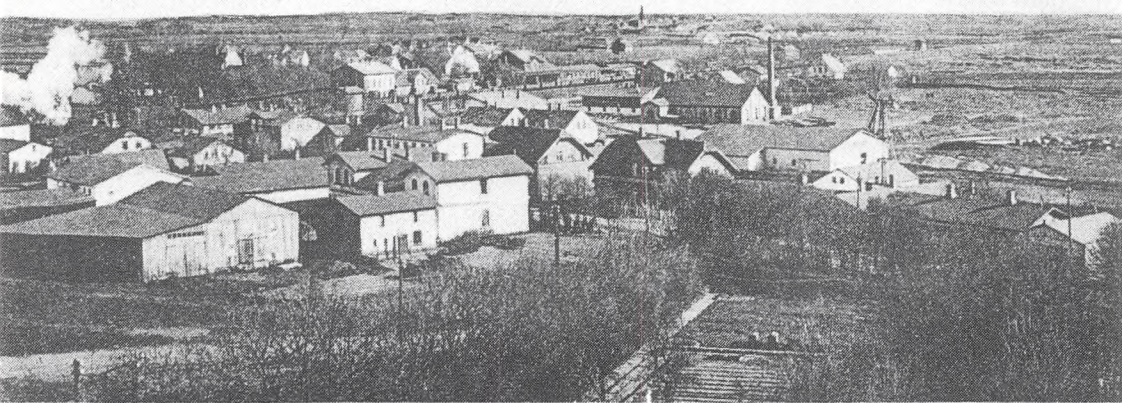
De handelsrejsende

De handelsrejsende kom dengang kørende i hestevogn. Nogle af dem var nogle flotte herrer med kusk på bukken. De fleste af dem kom kun hvert fjerdingår, så derfor var der næsten altid en større ordre at hente. Varerne - både kolonial og isenkram - fik vi for det meste fra store grossistfirmaer i Flensborg. Jeg husker bedst »Jørgen Pigtråd«, som rejste for Böhm i Angelbogade. Han havde et gevaldigt snakketøj, og man skulle passe på, at han ikke praktkede en for meget på. Jeg ihukom altid chefens ord om, at en butik skulle have et lille, men velassorteret lager. Der var tre måneders kredit. Så betalingen blev ordnet med den rejsende, når han kom næste gang. Betalingen skete altid i kontanter, så det var ret store summer hver gang. Og Jørgen må have haft et vældigt beløb med tilbage til Böhm, for han var vel på farten en uge ad gangen og overnattede på hoteller.

Kommis i Rødekro

Da min læretid var ved at være omme, overtalte chefen mig til at fortsætte et halvt år som kommis, så han må jo have været tilfreds med min person, trods alle de skideballe han havde givet mig.

Den 1. april 1913 var jeg så heldig at få plads som kommis hos købmand Tiede-

mann i Rødekro. Det var en helt anden verden at komme til. Fra Sønderballe havde jeg jo en lang vej hjem. Næsten en hel times cykling. Fra Rødekro til det nye hjem, far og mor havde bygget, tog det kun fem minutter. Her var også en helt anden atmosfære. Jeg følte mig næsten som hørende til familien. Tiedemann og hans kone var fra Andholm og havde gået i skole i Øster Løgum. Der var to sønner, Iver og Asmus. Sidstnævnte var på min alder, og vi var gode venner. Ingen af sønnerne gik særlig højt op i selve købmandsbutikken. Det var mest den store kornforretning, som havde deres interesse. Det var en meget betroet stilling, jeg havde fået. Jeg skulle selv stå for indkøbet, fastsætte udsalgspriserne og alt andet forefaldende, så der var nok at se til. Men hvor var det en dejlig plads.

Jeg fandt hurtigt ud af, hvordan jeg bedst kunne økonomisere forretningens daglige gang. Dengang fik vi jo ikke afvejede varer hjem. Det hele skulle vejes af fra skuffer og sække, så i tider, hvor der ikke var så travlt, vejede jeg de mest gængse varer af: Sukker, mel, byggryn, salt o.s.v. På den måde kunne man ekspedere meget hurtigere. Fik vi en større sending isenkramvarer hjem, blev disse pakket ud og prismærket efter lukketid,

så havde jeg ro og kunne blive ved det, til jeg var færdig. Og så skulle jeg jo ikke løbe frem og tilbage, hver gang der kom en kunde.

Her i Rødekro var arbejdsdagen heller ikke så lang. Tænk, vi lukkede allerede kl. 18 de fire første dage af ugen. Efter at have vænnet mig til ni-lukningen i Sønderballe, forekom det mig i begyndelsen, som om vi lukkede midt på eftermiddagen. Og om søndagen lukkede vi allerede ved gudstjenestens begyndelse.

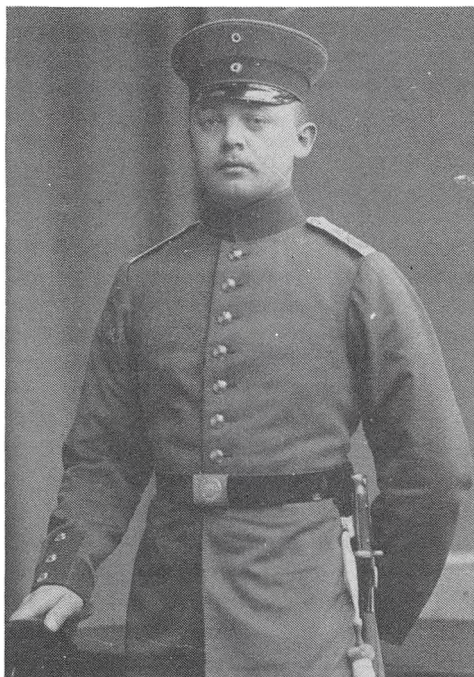
Og så havde Rødekro sit eget elektricitetsværk, oprettet på Røde Mølle i 1912. Det gav så sandelig noget bedre lys, end de petroleumslamper jeg havde været vant til. Bare ved at trykke på en knap så strålede lyset. Det var et under. For ikke at snakke om kaffemøllen. Uha, hvor har jeg drejet mange tons kaffe med håndkraft i Sønderballe. Det var yngste lærlings opgave. Jeg har aldrig haft mange kræfter i armene, så hvor har jeg tit været gal på min læretids kaffemølle, når en eller anden storbonde skulle have drejet fem-seks pund kaffe gennem møllen til en stor fest. Her hos Tiedemann trykkede man bare på en kontakt, så ordnede elektriciteten ganske smertefrit hele formalingen. Utroligt.

Udsigt over Rødekro imod sydøst ca. 1910. I forgrunden til venstre ligger Hans Tiedemanns købmands- og kornforretning i Vestergade med lagerbygninger bagved. Her ligger i dag Rødekro skole. Rødekro voksede stærkt i årene omkring 1910 og på sydsiden af Vestergade ses bygningerne til et par af de lidt større virksomheder, stationsbyen fik i disse år. Fot. efter postkort, i Historiske Samlinger, Aabenraa.

Mathias P. Branderup blev indkaldt som soldat den 16. december 1914, 20 år gammel. Den første tid lå han i Flensborg, men omkring den 1. marts 1915 blev hans kompagni flyttet til Aabenraa. Det lokalhistoriske årsskrift »Fra Rødekro kommune« 1992 har bragt hans skildring af tiden som soldat i Aabenraa. Tre uger senere kom han til fronten, og han gjorde resten af krigen med. I 1921 startede han egen købmandsforretning på Hærvejen i Rødekro. Den lukkede i 1971. Mathias P. Branderup døde i 1984. Fot. ca. 1915 i privateje.

Et Heltedigt om zar Peter III

Af EDITH UTTENTHAL og EMIL SCHRØDER

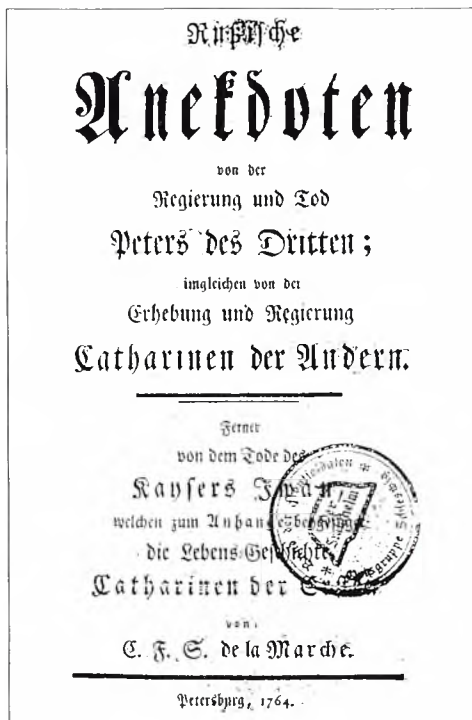
Zar Peter III af Rusland - alias gottorperhertugen Karl Peter Ulrich - er berygtet i Danmarks historie. I 1762 erklærede han Danmark krig, men heldigvis blev han afsat kort efter. Et digt fra 1774 tegner samtidens opfattelse af gottorperen på zartronen. Fhv. overlærer Edith Uttenthal, Bække, og tidl. overlærer Emil Schrøder, Slesvig, bringer her digtet i dansk oversættelse.

Siden inddragelsen af den gottorpske del af Sønderjylland under den danske krone i 1721 havde hertugfamilien kun ét i tankerne: at få hævn over danskekongen. Det blev livsfarligt for Danmark, da gottorperen Karl Peter Ulrich den 5. jan-

nuar 1762 efterfulgte sin møster Elisabeth på zartronen i Rusland under navnet Peter III. Nu kunne gottorperen sætte magt bag sine hævnønsker.

Peter III sluttede straks fred med Frederik den Store af Preussen. På den måde fik Peter hænderne fri over for Danmark. Han stillede Danmark et ultimatum og krævede den gottorpske andel af Slesvig, Femern, Helgoland og den kongelige del af Holsten. Samtidig rykkede russiske tropper ind i Mecklenburg. Og så danske styrker overskred grænsen. Det tegnede til krig mellem det mægtige Rusland og det lille Danmark.

Men miraklet skete. Den 17. juli 1762

Titelblad til »Russische Anekdoten«, udgivet i Skt. Petersborg 1764. Heri findes det gengivne »helte-digt« om Peter III. Privateje.

med forklarende noter til de enkelte strofer. Måske tegner digtet dog ikke zarens portræt helt retfærdigt. Hans kontrafejeses på forsiden af dette månedsskrift, og på bagsiden fortælles mere om den berøgtede gottorper-zar.

1.

Min kære Peter, nu godnat!
 Du gjorde sagen kort og glat,
 for du har gjort nu kort proces,
 thi døden brød dit timeglas,
 og nu er både Nikolas
 og Danmark tilfreds.

2.

Om dig nu taler mark og vang
 igennem velfortjente sang,
 forundret var al verden.
 Du omtalt blev som ingen før,
 som nogen helt i syd og nær,
 ret kort var dog din færden.

3.

Du kom som strålende komet,
 thi det var allerede sket
 med Frederik den Store.
 Knap tanten død, nu med hurra,
 du hjalp ham. Dog Theresia
 til nar du derved gjorde.

4.

Dit kejsershoved rejste sig,
 og altid godt du mored' dig
 og lo ad den forlegne.
 Forbavset man iagttog nu,
 hvor højt du lo og hvordan du
 ret sludred' alle vegne.

blev Peter III afsat af sin kone Katharina II og en uge senere sandsynligvis myr-det. Russerne trak sig tilbage - krigen var afværget.

Peter var borte, men ikke glemt. Tolv år senere, i 1774, udsendtes i Petersborg en bog med titlen »Russische Anekdoten«. Forfatternavnet var C. F. S. de la Marche - dvs. et pseudonym for en holstensk adelsmand (C. F. S. = Chr. Fr. Schwan). Bogen var skrevet på tysk og udkom samme år også på fransk og engelsk, men så vidt vides ikke på dansk. Bogen er formet som en række fingerede breve, og i 6. brev forekommer et »min-dedigt« i anledning af zar Peter III's død.

Brevet giver et pudsigt billede af samtidens opfattelse af zaren. Han beskrives som en ganske latterlig figur - hans undersætter og fjender kunne kun være let-tet, da han forlod denne verden. »Helte-digtet« bringes her i dansk oversættelse

Vers 3: Peter standsede fjendtlighederne mod preus-serne, og den 5. maj 1762 blev der sluttet fred. Derved undgik Frederik d. Store det sikre neder-lag. Maria Theresia: østrigsk kejserinde 1717-80.

5.

Dig britten syntes alt for kry,
og råddent træ var svenskens ry,
en franskmand vil bedrage,
en sakser dog er from og god.
Men Habsburg yngel derimod
ret blodig som en drage.

6.

Du viste nu dit sindelag,
men frygteligt var dette slag
for Ruslands forbundsfæller.
For Frederik gav alt du hen,
eksempel var han og din ven,
han mange tårer fælder.

7.

Du ville freden stifte selv,
hvor mangan gammel moder vel
nu derfor højt dig priser?
Og som man længes efter tegn
fra himlen, faldt der nu en regn
på dig af sleske viser.

8.

Forældres had, en vældig storm,
i brystet gnaved' den enorm,
du tænkte kun på samme.
Du troed' løgnene så fedt,
der blev fortalt dig vidt og bredt,
så trofast af den amme.

9.

Nu var det tid, din arm blev stærk,
mod Danmark nu som hævnens værk,
og sværdet givet bytte.
Kun én gik med på denne sti,
den filosof fra Sanssouci,
hans venskab var til nytte.

10.

Og dog kun falske råd du fik,
den russer ej for Slesvig gik,
kun dumt det ville være.
Reformer var en fiks idé,
som alt for hurtigt skulle ske,
det ærgred' folk dog mere.

11.

Mod præster var du ikke træg,
de skulle klippe deres skæg,
de derved tage skade.
Med kjolen kort til spot og spe,
for hele folket ville le,
de så en sådan sprade.

12.

Nu himlen blev til vrede vakt,
med kirketing på bålet bragt
blev præsterne forskrækket.
Men den, som ser nu denne flok,
han mærker, han har tyd'lig nok
en hvepserede vækket.

13.

Du trak som småbørn ofte så
din bedstefaders tøfler på,
men voldsom du dog snubled'.
Hans ånd var stor, men lille din.
Ved dårskab og ved brændevin
du allerbedst nu jubled'.

14.

Padog og kat med haler ni
og knut ku' ikke tumle fri
på de forpinte rygge,
og ingen smidig stok gik i.
Den bløde kost er usund, thi
vil vej til oprør bygge.

Vers 5: Maria Theresia var en habsburger; sakser = tysker.

Vers 6: Peter III var en stor beundrer af Frederik d. Store.

Vers 8: På grund af Peter III's og forældrenes had til Danmark, baseret på amnestuehistorier, tænkte han kun på en ny krig med Danmark.

Vers 9: Filosofen fra Sanssouci: Frederik d. Store, Sanssouci var den preussiske konges sommerresidens i Potsdam.

Vers 11: Han krævede ikke, at præsterne skulle klippe deres skæg.

Vers 12: Han har ikke ødelagt kirker eller kirkeinventar, derimod havde Elisabeth I givet ordre til, at en kirke (Isaacs) blev revet ned.

Vers 13: Peter III's bedstefar er Peter d. Store.

Vers 14: Padog: stokkeslag, tidl. alm. brugt ved det russiske militær; knut: russ. pisk med flere snerter med blykugler; nihalet kat: bestod af en tovendt med op til ni snerter, hver forsynet med knuder - Peter III havde afskaffet tortur.

15.

Når leoparden ligger fast
i kæden låst, det har ej hast,
da lader han sig trække.
Han lægger poterne på skød
og slikker hånd; dog fri sig brød,
han sønderrev sin herre.

16.

Med frihed, nye tanker i,
man modig bli'r, for despoti
i riget modstand vækker.
Til værn for scepter: frygt og tvang.
Den slave kender ingen sang,
som ikke slaget trækker.

17.

Ved dine øjnes svage lys
om dette får du intet nys.
Du famler kun i blinde.
Hos tosser det jo mangler ej;
Hvor frygt og uvej er på vej,
de håbet forud finde.

18.

Elisabethes tugt var slet,
forband' den af hjertet ret.
Du var den knap undkommet,
så leged' du med kron' og land
som føllet lig, og ej som mand,
af stalden netop kommet.

19.

I frakken blå med gule bånd
og piben med tobak i hånd,
så løb du alle steder.
Foragted' mange kloge råd,
og ønsked' kun din egen dåd.
Du blev en dårlig leder.

Vers 18: Elisabeth I havde behandlet ham strengt.
Vers 19: Gult ordensbånd: Peter gik med de svenske-slesvigske farver. Han gik ellers altid i garderuniform, indtil den preussiske konge sendte ham det syburske regiments uniform.

20.

Om Rusland du dig ikke brød,
dets scepter var dig last og nød,
forsmædelig var dets krone.
Du roste Kiel, Moskva var skidt,
gjord' snart for meget, snart for lidt,
og raved' på din trone.

21.

Dit indre sten, dit ydre guld,
din gerning lille, munden fuld,
din lidenskab ret heftig.
I tale og i handel fri
og fuld af ækel praleri,
snart doven, snart geskæftig.

22.

Sådan den tredie Peter var,
og før han over det blev klar,
hans hus til grunden brændte.
For dette er nu ganske vist,
langt større er dog kvinders list,
dog han det ej erkendte.

23.

Paul Petrovitj, Kath'rines søn,
er ikke værd en kejsers løn,
at sidde på din trone.
Uægte barn benævnes han,
du ville ham til fremmed land
hensende med din kone.

24.

Dog hun var snu og fuld af list,
af verden elsket ganske vist,
alene dig undtagen.
Ved Nordens pol og uden angst
du hæder få ved zobelfangst,
gå ret kun der til sagen.

Vers 20: Kiel var dengang den gottorpske hertugs residens.

Vers 22: Han glemte at tage sig i agt for kvindernes (Katharina II's) listighed.

Vers 23: Peter havde frataget sin søn (den senere Paul I, russ. Pavel) tronfølgeretten. Han havde planlagt at tage Katharina og ham til fange og landsforvise dem.

Vers 24: I stedet for blev han selv taget til fange, dog ikke sendt til nordpolen (dvs. Sibirien) for at fange Zobel (sibirisk mår).

25.

Der undslap dog et enkelt ord,
i drukkenskab af munden fór,
mens én på lur det hørte.
Nu eller aldrig! Luntens glød,
så minen springer, hævn er sød,
og Peter i bur det førte.

26.

Og fuld af smerte græder du,
dit skøre hjerte knuses nu
af dine hæmorrhider,
af kummer, dertil så kolik,
for denne verden ro du fik,
og fredfyldt du nu skrider.

27.

Så kære Peter, nu godnat!
Dig skal, fordi du skred så glat,
nu intet mer' genere.
For den, der graver grav for fler',
sig selv til sidst i graven ser.
Eksemplet her det lære.

Vers 25: Planen (se også vers 23) var blevet røbet.
Vers 26: Den officielle dødsårsag var hæmorrhider
og kolik, måske har man givet ham gift.

Litteratur

Brandt, Otto: Geschichte Schleswig-Holsteins.

Samme: Geistesleben und Politik in Schleswig-Holstein um die Wende des 18. Jahrhunderts.

Danstrup, John og Hal Koch: Danmarks historie, bd. 9.

Dansk Biografisk Leksikon (DBL), 3. udg.

Fink, Troels: Geschichte des schleswigschen Grenzlandes.

Gregersen, H. V.: Danmarks historie, Slesvig og Holsten før 1830.

Henningsen, Lars N.: Provinsmatadorer fra 1700-årene.

Hübner, Eckhardt: Staatspolitik und Familieninteresse - Die gottorfer Frage in der russischen Aussenpolitik 1721-1830. Quellen und Forschungen bd. 83, 1984.

Klose, Olaf og Chr. Degn: Die Herzogtümer im Gesamtstaat 1721-1830.

Pries, Robert: Das Geheime Regierungs-Conseil in Holstein-Gottorf 1716-1733.

Waitz, Georg: Kurze Schleswig-Holsteinische Landesgeschichte.

Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums (GV) 1700-1910, 1983 vol. 92.

Set og sket i Sønderjylland

Grænselandskronik

Af JØRGEN KÜHL

Sidste kvartal i 1992 bød på mange spændende og interessante begivenheder på begge sider af grænsen. Her kan der i sagens natur kun præsenteres et lille udpluk, der denne gang er vægтет til fordel for mindretallene og sammensat af lederen af Dannevirkegården i Sydslesvig, Jørgen Kühl.

Et europæisk mindretalsinstitut

Arbejdet med etableringen af et europæisk mindretalsinstitut i det dansk-tyske grænseland fortsatte. På den tyske dag i

Tinglev beklagede MF Jens Rønholt, at der endnu ikke er kommet nogen endelig afklaring af etablering og placering af instituttet (JV 8/11). Fra hjemmetysk hold har Peter Bieling under et møde i kontaktudvalget i København opfordret til, at der snarest skabes klarhed om instituttet (No. 8/12). Det blev bakket op af fremtrædende slesvig-holstenske politikere under et besøg hos det tyske mindretal (No. 4/12). Friserrådet har også forventninger til mindretalsinstitutet.

Det foreslog, at instituttet snarest muligt optager arbejdet med udgangspunkt i folkehøjskolen og det europæiske akademi i Læk (Fl.A. 20/11).

Læk og Tønder fandt lige før jul sammen om at anbefale sig selv som hjemsteder for det ny institut. I begge byer er der blevet dannet arbejdsgrupper, der skal forsøge at bearbejde politikerne til at placere instituttet på vestkysten. Den hjemmetske viceborgmester i Tønder, Jens Peter Hansen, argumenterede overbevisende for, at instituttet bør placeres i netop disse to byer (No. 23/12). Han henviste herved til, at der i Tønder allerede med det nedlagte seminarium findes velegnede lokaler til formålet. Desuden er vestegnen underforsynet med videregående uddannelser og institutioner.

Mindretallene og den ny tyske grundlov

På sit landsmøde i Husum den 31. oktober vedtog Sydslesvigsk Forening en resolution, der opfordrer til, at mindretallenes rettigheder forankres i den tyske forfatning (Fl.A. 2/11). I Kiel blev der den 11. december afholdt et såkaldt mindretalstopmøde, hvor repræsentanter for mindretallene i grænselandet, eksperter og politikere beskæftigede sig med spørgsmålet om forankringen af mindretalenes rettigheder i den ny tyske grundlov. Deltagerne enedes til sidst om en resolution, der opfordrer til, at »retten til at bekende sig til et etnisk, kulturelt, religiøst eller sprogligt mindretal skal sikres. Staten skal yde disse mindretal beskyttelse og derudover støtte de nationale og etniske mindretal med tysk statsborgerskab« (Fl.A. 12/12).

Det danske og det plattyske

I Sydslesvig var der i sensommeren 1992 så småt kommet gang i en diskussion om det danske sprogs stilling i det danske mindretal. Debatten blev i sin tid

udløst af, at SSFs foredragsudvalg besluttede ikke længere at ville give tilskud til rent tyske, herunder også plattyske arrangementer. I oktober blev debatten taget op på ny. Denne gang startede den som en principiel diskussion.

Sigfred Andresen, der er formand for Sprogforeningen i Sydslesvig, gjorde i et gennemtænkt og velformuleret indlæg på SSFs landsmøde rede for det danske sprogs forudsætninger og aktuelle rolle. På grund af taletidsnød nåede han aldrig at afslutte indlægget. I stedet blev det aftrykt som kronik i Flensborg Avis den 6. november. Andresen brugte i sine perspektivrige betragtninger begrebet dansk kulturborger til at karakterisere formålet med det danske arbejde i Sydslesvig. De danske sydslesvigere skal kunne sige: »Jeg er dansk kulturborger, og det ønsker jeg at blive ved med at være«.

Kronikken affødte en interessant og læseværdig dialog mellem lektor Karin Johannsen-Bojsen og Sigfred Andresen i avisens spalter i uge 46. Andre meldte sig også til orde. Det gjaldt f. eks. Siine Hoop. Hun skrev i sin ugerovy: »Sproghistorisk set er rigsdansk fremmed for vores landsdel og er kunstigt blevet indført som et politisk redskab. For de flestes vedkommende bliver rigsdansk aldrig til andet end et redskab. Selv om de har et andet modersmål, et andet hjemmesprog end dansk, bliver de ikke mindre gode danske sydslesvigere af det« (Fl.A. 7/11). Sigfred Andresen imødegik denne påstand ved at skrive, at det sproghistorisk er plattysk og højtysk, der er fremmede i Sydslesvig. Desuden stillede han det centrale spørgsmål: »Hvad vil man i de danske rækker, når man ikke vil have noget at gøre med dansk sprog og kultur?« (Fl.A. 3/12).

Debatten fortsatte med indlæg fra unge sydslesvigere, der talte for, at mindretallet burde vende tilbage til sit dan-

På SSF's landsmøde i Husum den 31. oktober kom formanden, Heinrich Schultz, der her ses på talerstolen, bl. a. ind på kravet om, at mindretallene skal have deres rettigheder forankret i den tyske grundlov. Fot. Martina Petersen/Flensborg Avis.

ske ståsted. Det betyder konkret at prioritere det danske sprog højest. Desuden talte de for, at der kun burde gives danske statstilskud til overvejende dansksproget arbejde i mindretallet. De fremhævede, at det danske ved det danske mindretal frem for alt måtte være dansk sprog og kultur. (Fl.A. 20/11).

Sten Harck satte tingene på en spids, da han i et klartseende, men også provokerende indlæg slog til lyd for, at det tyske, ofte dominerende element skulle sættes på porten (Fl.A. 21/11). Han opfordrede til, at mindretallet tør vove at tage en diskussion om dets fremtid og struktur. Harcks kronik udløste naturligvis reaktioner. Han og de andre unge havde med deres betoning af det kulturelle trådt mange mindretalsfolk over tærerne. Flensborg Avis's chefredaktør, Bjarne Lønborg, bakkede den danskspro-

gede linje op i en leder samme dag. Han skrev, at en »afvisning af det danske sprog som grundprog i det sydslesvigske, danske mindretal svarer til at tage på rotur uden årer«. Og han fortsatte med henvisning til de mindretalsmedlemmer, der ikke har fået lært dansk: »Hvis de pågældende hverken har vilje eller lyst til at blive danske sprogbrugere - og dermed også danske kulturborgere, må det alligevel være berettiget at sætte spørgsmålstegn ved deres danske identitet«.

Siden fulgte der flere reaktioner i læserbreve og ugerevyer i Flensborg Avis. Vanen tro undgik man dog bevidst at diskutere det ømtålelige emne for i stedet at fokusere på personer. Debattørernes integritet og holdninger blev på forhånd draget i tvivl og sat under mistankens herredømme, uden at der blev ta-

get en saglig debat. Således blev det hævdet, at det er udtryk for ekstremisme og nationalisme, endog ultrakonservatisme, hvis det kræves, at der skal tales mere dansk i det danske mindretal. Argumentet lyder absurd, men karakteriserer debattens videre forløb. Diskussionen blev aldrig til noget, fordi evnen og viljen til en åben og fordomsfri døftelse ikke var til stede.

Til gengæld tog Flensborg Avis tråden op i en artikelserie på seks dele med titlen »Dansk og tysk i mindretallet«. I disse meget læseværdige bidrag kunne man bl. a. erfare, at der i én af de største danske ungdomsforeninger, DGF Flensborg, tales dansk i bestyrelsen - »men ellers snakkes der næsten udelukkende tysk« (Fl.A. 19/12). Formanden for foreningen, Heinz- Dieter Franz, er ked af dette forhold. Han ser skeptisk på udviklingen i mindretallet, hvor det danske trænges tilbage. Franz fastslog, at »hvis det danske sprog dør, dør mindretallet også«. Han viste sig heri enig med en del af sprogdebattørerne: »Der er flere og flere i vore rækker, der ikke har deres rod i det danske, og det burde der gøres noget ved. Og danske tilskud bør ikke gives til andet end det rent danske«.

Nærmest som en ironisk kommentar til sprogdebatten syntes meddelelsen om, at der i Læk skal oprettes et center for det plattyske sprog (Fl.A. 5/12). Slesvig-Holstens landdagspræsident Ute Erd-siek-Rave ønsker at udbrede kendskabet til plattysk. Det er den slesvig-holstenske kommitterede for mindretals-spørgsmål, K. Schulz, der kommer til at stå for planlægningsarbejdet. Det Plattyske Råd (Beirat Niederdeutsch) har ved hjælp af en undersøgelse kunnet konstatere, at 47 % af Slesvig-Holstens befolkning mestrer plattysk, og at 87 % af forældrene til skolebørn gerne ser, at deres børn får plattyskundervisning. Det vi-

des ikke, om undersøgelsen også omfattede forældre til børn i mindretallets danske skoler...

Mens det danske mindretal således diskuterer sprogets betydning, handler friserne. De krævede på deres årsmøde, at der opsættes tosprogede, tyske og frisiske, vejskilte i Nordfrisland (Fl.A. 23/11). Hvornår mon det danske mindretal følger trop?

Racisme og fremmedhad

Tyskland hjem søges i disse år af en stærk og omfattende højreekstremisme. Næsten dagligt overfalder flygtninge og udlændinge. Om natten antændes flygtningecentre og udlændinges boliger. Slesvig-Holsten blev for alvor hjem søgt af nynazismen i årets sidste kvartal. Da omkom i november tre tyrkere i byen Mölln under en mordbrand, påsat af to unge nynazister. Mordet udløste forførelse og harme blandt demokratiske tyskere.

Det førte til demonstrationer og protester mod nynazismen. Siden fulgte de tyske myndigheder med partiforbud og andre bekæmpelsesforholdsregler (Fl.A. 27/11).

Det danske mindretal er som borgere i Slesvig-Holsten og Tyskland også berørt af disse forførelige begivenheder. Det er kommet tydeligt til udtryk i talrige, vigtige kommentarer og læserbreve i Flensborg Avis. Mange danske sydslesvigere har deltaget i demonstrationer mod racisme og fremmedhad. Lisbet Mikkelsen tog i sin ugerevy i Flensborg Avis den 19. december fat i en forklaring af højrebølgen. Hun satte fremmedhadet ind i en større ramme ved at konstatere: »Fremmedhad er en ekstrem konsekvens af manglende respekt for mennesker i almindelighed. Har man respekt for sine medmennesker generelt, har man også respekt for folk, der tænker eller er anderledes end man selv«.

På opfordring fra det tyske gymnasium i Aabenraa samledes ca. 200 elever og lærere fra de seks gymnasier i Sønderjylland den 12. december til demonstration i Aabenraa imod racismen i Tyskland, Danmark og hele Europa. Samtidig fandt en tilsvarende, stor demonstration af gymnasieelever sted i Flensborg. Fot. Karin Riggelsen/Nordschleswiger.

Det danske mindretal tager afstand fra fremmedhadet. Karl-Otto Meyer har i landdagen i Kiel siden valget i 1992 hyppigt taget det nødvendige opgør med det højreekstremistiske parti DVUs gruppe. Han har ført an i alle demokratiske partiers afstandtagen fra DVUs ideologi og aktioner.

Det tyske mindretal i Nordslesvig har lige så klart distanceret sig fra højreekstremisterne. Forud for det traditionelle besøg fra det slesvig-holstenske parlaments ældsteråd bad Bund deutscher Nordschleswigers formand, Gerhard Schmidt, om, at DVU-folk ikke deltager i mødet. BdN solidariserede sig med alle demokratiske partier i Tyskland og tog afstand fra DVUs og andre højreekstremisters aktiviteter (No. 1/12). Schmidt forkastede DVUs sprogbrug som menneskeuærdig. Erdsiek-Rave var glad for BdNs brev. Hun tolkede afvisningen af DVU som et klart signal til den danske befolkning (No. 4/12).

Ny højskole

Alt dette viser, at der findes et stort behov for folkelig oplysning. Grundtvig og frisind er så aktuelle som aldrig før. Som Bertel Haarder sagde: »Vi lever i en tid, der tørster efter kultur, åndsliv, rødder« (Fl.A. 19/10). Desværre har mange, traditionsrige højskoler haft økonomiske problemer i de seneste år (JV 18/10). Derfor er det glædeligt, at Højskolen Østersøen i Aabenraa har kunnet blive realiseret her ved årsskiftet. Skolens første leder er den erfarne højskolelærer Knud-Erik Therkelsen, der bl. a. har arbejdet på Rønshoved Højskole. Den ny højskole har to hovedmål: Den henvender sig til unge, der ønsker et grundigt kendskab til tyske kultur- og samfundsforhold. Det er den erhvervsrettede del. Desuden har skolen et bredt sigte. Den skal fundere eleverne i deres egen kultur og folkelige historie for at blive rodfæstet i deres udgangspunkt (JV 11/10, No. 17/10).

Byens breve

- i anledning af en udstilling i Tønder

Af HENRIK FANGEL

Tønder fejrer i 1993 sit 750 års jubilæum som købstad. Det markeres med en lang række arrangementer i årets løb, bl. a. udstillinger og bogudgivelser. Jubilæumsårets første udstilling åbnede i Drøhses hus i Storegade 14 den 16. januar. Henrik Fangel, Aabenraa, har besøgt udstillingen og viderebringer her sine indtryk.

Udstillingen er arrangeret i et samarbejde mellem Landsarkivet i Aabenraa, Tønder Museum og Lokalhistorisk Arkiv for Tønder kommune, som alle tre har bidraget med dokumenter eller genstande.

Udstillingens kerne er byens arkiv, således som det er bevaret på Landsarkivet i Aabenraa. Tønder byarkiv er det bedst bevarede af de fire sønderjyske købstadsarkiver - det har undgået de brande eller hårdhændede kassationer, som har ramt byarkiverne fra Haderslev, Aabenraa og Sønderborg. Tønder byarkiv er derfor også et fremragende eksempel på, hvad et typisk (og fuldstændigt) byarkiv rummer af materiale til belysning af en bys historie.

Tønder er også i den lykkelige situation, at det originale pergamenthåndskrift, som er årsag til jubilæet, en afskrift fra 1243 af Lübecks byret, er bevaret, ganske vist ikke i Tønder, men på Det kongelige Bibliotek, som har udlånt det til udstillingen.

Stadsretten indtager naturligvis en hædersplads i udstillingen, der er bygget op omkring en række temaer. »Bylov og privilegier« samt »Byens styre og øvrighed« fylder mest med ialt 30 dokumenter, og er iøvrigt den »fineste« afde-

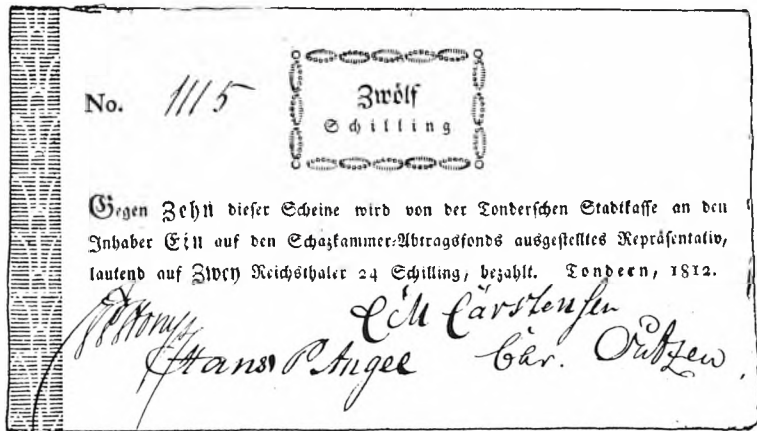
ling, placeret i »salen« i det fornemme Drøhses hus. Her vises bl. a. en række stadfæstelser af byprivilegierne, det ældste fra 1436 og flere med bevarede konge- eller hertugsegl, og her ses forhandlingsprotokol for byens styrende organer, påbegyndt i 1812, samt dokumenter vedrørende byens forskellige embedsmænd, høje såvelsom lave.

Byens kirker, skolevæsen og fattigvæsen illustreres med yderligere 30 dokumenter, mens byens næringsliv (håndværk, handel og industri) er vist med 25 dokumenter. Resten af udstillingens ialt 107 numre illustrerer byens legater - Tønder by udmærker sig ved at have et meget stort antal legater - samt »Borgerkab og dagligliv«.

Denne opbygning af udstillingen afspejler på udmærket vis, hvilke typer arkivalier byens arkiv rummer, og hvad de kan bruges til at illustrere. Den viser, at byens arkiv først og fremmest rummer materiale til belysning af byens styre og organer, borgmester, magistrat og borgerkollegium, retsvæsenet med byfoged og politimyndighed samt de forskellige »væsener«, kirke-, skole- og fattigvæsen med senere tilkomne som justervæsen og offentlige værker.

Af disse dokumenter kan der naturligvis fremdrages oplysninger om mange andre sider af byens liv. Skattelister kan fortælle om byens næringsliv og om borgernes økonomiske formåen, mange forskellige typer af arkivalier kan illustrere sociale forskelle i bysamfundet, skibslistre og bropengelister kan fortælle om handel med forskellige varer osv. Udstillingen bringer eksempler på sådanne kilder og forklarer i de tekster, som følger hvert dokument, hvad de kan

For at afhjælpe manglen på skillelønt i Napoleonskrigenes sidste år blev de slesvig-holstenske byer den 1. dec. 1812 bemyndiget til at udgive deres egne papirpenge. I Tønder byarkiv ligger en række indløste nødpenge-sedler, hvor borgmester Georg Friedrich Horup har skrevet under sammen med tre rådsmedlemmer.

fortælle. Det er imidlertid lidt ærgerligt, at det ikke er angivet fra hvilken arkivfond, dokumenterne stammer. Det fremgår nemlig af udstillingskatalogets forord, at en række dokumenter stammer fra andre arkivfonds i Landsarkivet og »enkelte« fra Tønders eget lokalhistoriske arkiv. Præcise oplysninger herom kunne have været med til at give de besøgende et klarere indtryk af, hvad et byarkiv egentlig er, og hvad det omfatter af kilder. F. eks. hører kirkebøgerne jo ikke hjemme i byens, men i kirkens arkiv, En række af de nyere eksempler på foreninger er næppe heller fra byarkivet, men fra Landsarkivets samling af foreningsarkiver eller fra det lokalhistoriske arkiv, ligesom der er hentet en del dokumenter vedrørende de forskellige håndværkerlav i lavsarkiverne. Oplysninger herom kunne have bidraget til en bedre forståelse af, at byens arkiv alene - hvor velbevaret det end er - ikke er tilstrækkeligt til at belyse de mange facetter af livet, som det har udfoldet sig i byen igennem århundrederne.

Tidsmæssigt dækker udstillingen først og fremmest 1600- og 1700-årene - byens storhedstid, der stadig præger byen med sine store borgerhuse - og rækker med enkelte dokumenter op i slutningen af 1800-årene. Men det er først og frem-

mest byens ældre arkiv - op til 1864, som man har ønsket at vise dokumenter fra.

Udstillingens undertitel er »Tønders historie i dokumenter« og det er da også dokumenterne, der er hovedsagen, men de suppleres med forskellige genstande, malerier og tegninger fra Tønder Museum. Disse genstande bringer liv og variation, hvor mange af dokumenterne i sig selv nok kan være lidt kedelige og ens.

Det er dog kun dokumenterne, der er omtalt i det fortrinlige katalog på 48 sider, som er udgivet i tilslutning til udstillingen. Det rummer alle teksterne til udstillingens enkelte dokumenter samt indledningerne til udstillingens enkelte afsnit. Kataloget bliver på den måde en helt lille byhistorie.

De tre arrangører fortjener, at denne flotte udstilling i de meget smukke omgivelser - det gamle borgerhus, bliver flittigt besøgt af byens borgere. Her er en enestående mulighed for at stifte bekendtskab med den skat, som byens arkiv er, og den rigdom af oplysninger, det kan give om tidligere generationers liv og virke i Tønder.

Udstillingen »Byens breve. Tønders historie i dokumenter« i Drøhses hus, Storegade 14, er åben til og med den 13. marts, tirsdag-fredag kl. 13-17, lørdag kl. 10-13, søndag og mandag lukket.

Lokalhistoriske årsskrifter 1992

- en omtale

Af HENRIK FANGEL

Tilsyneladende lider de lokalhistoriske årsskrifter ikke af stofmangel, når man betragter omfanget af de årsskrifter, der traditionen tro udkom i tiden op imod jul. Men går man årsskrifterne nøjere efter, får man ind imellem den tanke, at her har redaktionen virkelig været i stofnød og medtaget artikler, der er vel »tynde«. Der er også en del artikler, som har været trykt tidligere, måske i vanskeligt tilgængelige bøger eller i aviser.

I årsskriftet fra Felsted sogn siges det direkte, at hvis ikke redaktionen modtager nyt stof, er det ikke sikkert, at årbogen udkommer hvert år. I Varnæs Birk berøres et andet problem: manglende afsætning, fordi de læsere, der var med ved første årgang for 15-16 siden, af naturlige årsager er faldet fra, og antallet af nye læsere er ikke fuldt med, således at oplaget på 250 eksemplarer måske ikke kan holde.

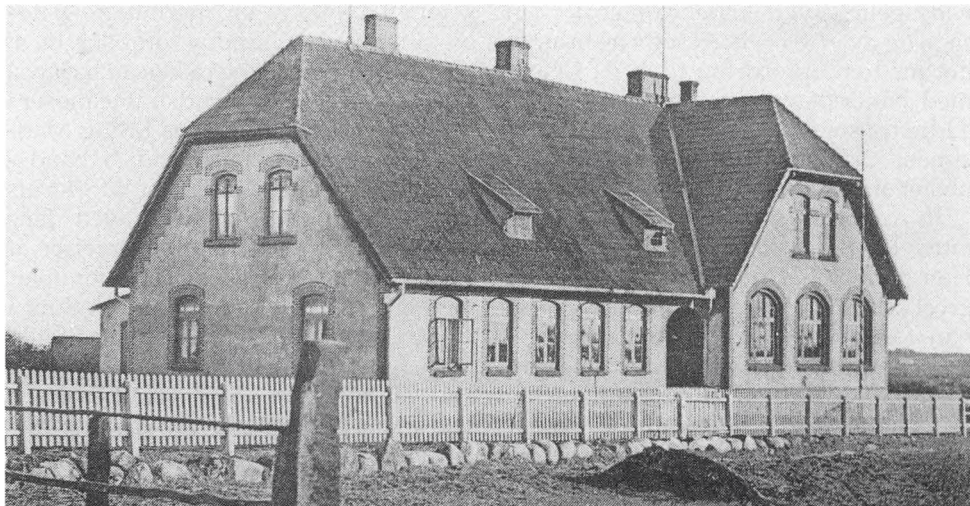
En mulig løsning på disse problemer var måske et samarbejde, i dette tilfælde mellem de tre lokalhistoriske foreninger i Lundtoft kommune, om et fælles årsskrift. Det er nemlig blevet praktiseret i Sundeved kommune i 1992. De tre lokalhistoriske foreninger sluttede sig her sammen til en forening, der har udgivet »Skrift for Historisk Forening for Sundeved 1992«. Det afløser det tidligere Årsskrift for Sottrup sogn, der i mange år havde afdøde Olav Bonefeld som primus motor. I en årrække udkom tillige det lokalhistoriske skrift »Munin« i Ulstrup sogn.

Man har valgt ikke at kalde skriftet »årsskrift«, og det er udtryk for en fornuftig forsigtighed, for så behøver skrif-

tet jo ikke udkomme hvert år. Men det er blevet en god bog med solide artikler, bl.a. om kommunesammenlægningen i 1922, da de preussiske »Gemeinden« blev til de tre sognekommuner, som i 1970 blev til Sundeved kommune. Holger Hansens artikel om »Sangen i Sundeved« bygger dels på hans egen aktive medvirken i foreningslivet i Sundeved, dels på meddelelser fra mange forskellige personer. Mærkværdigvis er der ikke benyttet noget foreningsarkiv. Det er der til gengæld i den korte artikel, Viggo Alexandersen har skrevet om forsamlingsgården Sundeved. Jens K. Lampe føjer nye træk til historien om Sottrupskov, som han har berettet om i tidligere årsskrifter. Og så har redaktionen fået Piet van Deurs til at bringe »noter og efterskrift« til de to sidste års udgravninger i Nydam mose.

Syd for Sundeved ligger Broagerland, og også årsskriftet herfra (som slet ikke er noget årsskrift) bringer en række gode artikler, som især samler sig om tre emner, gendarmstien og gendarmerne, bageren, socialdemokraten, børnevennen (og meget mere) I. P. Nielsen fra Dynt samt farvermesterfamilien Jørgensen og dens hus i Broager, hvor det lokalhistoriske arkiv i dag har til huse. En af årets store begivenheder, genopbygningen af arbejderboligerne ved Cathrinesminde teglværk og indretningen af tre arbejderboliger her, er emnet for en meget velillustreret artikel af Lone Lisberg.

Bevæger vi os lidt mod vest, kommer vi til Gråsten, hvis årsskrift rummer artikler om Munkemølle og gården Tving-

Genner skole er en af de mange skoler, som blev opført af det preussiske styre i årene op imod Første Verdenskrig. I årsskriftet fra Rødekro kommune fortælles der træk af skolens historie. Skolehistorie er et emne, der forekommer ofte i de lokalhistoriske årsskrifter i form af erindringer om skoletiden - både af lærere og elever - eller som skolehistoriske undersøgelser. I årsskrifterne bringes også hyppigt gruppebilleder af elever fra sognets skoler i forskellige år. Postkort i Historiske Samlinger, Aabenraa.

holm i Kværsløkke. De koncentrerer sig begge om bygninger og ejerforhold, mens en artikel om Adsbøl sogn forsøger at give en karakteristik af sognet og dets beboere i ældre tid. Helt speciel er en kort skildring af »hofjoderne« i Gråsten, som havde tilknytning til hoffet på Gråsten slot.

I årsskrift fra Bov bringes erindringer af N. P. Johnsen, der var lærer ved Kidskelund skole 1923-63 og i 60 år (!) organist i Bov kirke. Pudsigt er det, at der i samme årsskrift bringes erindringer af Carla Christensen fra Kragelund skole, hvor N. P. Johnsens far var lærer 1920-39. Et par småstykker behandler Bov sogns fattiggård i Rønsdam og familien Holbølls tilknytning til Holbøl sogn. Årsskriftets redaktør, Inger Jørgensen, fortæller på grundlag af foreningsprotokoller om Forsvarsbrødrene i Bov sogn. I Lundtoft kommune udgiver de tre lokalhistoriske foreninger som nævnt hver deres årsskrift. I Fra Klipleve sogn fort-

sætter Jørgen Hansen sin gennemgang af sognets gårde, hvor han er nået til Perbøls seks gårde. Ejerlister og slægtsforbindelser opregnes for hver enkelt gård - et værdifuldt materiale, der bygger på grundige undersøgelser i kirkebøger, skyld- og panteprotokoller, jordebøger m.m. En fin lille skitse er Flemming Niensens beretning om sin tipoldefar fra Klipleve sogn, der kæmpede og faldt ved Dybbøl den 18. april 1864.

Fra Felsted bringes foreningshistorie om det frivillige brandværn og om Tumbøl sangkor. Også her savnes foreningsarkivalier til belysning af den ældre del af foreningernes historie. Der er desuden skildringer af en række fremtrædende personer fra sognet, bl. a. har Ib Andersen samlet stof til en levnedsskildring af Peter Jensen fra Tumbøl (1845-1928). Fra arkivet bringes en række gamle skolebilleder med efterlysning af oplysninger om børnene på billederne.

Ib Andersen har fra forskellige, ho-

vedsageligt trykte kilder samlet stof om sagn og overtro i Felsted sogn og bringer det med en opfordring til at gå i gang med båndoptager og interviews af de ældre fra sognet, også for at få fastholdt egnens dialekt, »inden det lokale mål mister sin egenart«.

Ib Andersen er også redaktør og forfatter til flere artikler i »Varnæs Birk«. Han gennemgår de stednavne, som er givet til »højdepunkter« i Varnæs, og han fortsætter den landsbyvandring i Varnæs, som blev indledt i forrige nummer. En lang artikel af Alfred Lyck beretter om Varnæs Stormose og genopretningen som mose. Forfatteren, der selv gennem en årrække har arbejdet med at bringe mosen under dyrkning, er stærkt kritisk overfor den måde, hvorpå denne naturgenopretning er blevet gennemført.

»Fra Rødekro kommune« bringer stof fra hele kommunen. Her er en lang artikel om Egvad kirke, anden del af Nis H. Callesens erindringer fra Lerskov bringes, mens Genner skoles historie er emnet for en tredje artikel. Herudover er der mindre stykker fra Klovtoft og Rugbjerg. Torp Friis Møller er igen den, der har skrevet eller udgivet det meste af årsskriftets stof. Han har bl.a. en artikel om Hellevad vandmølle og dens ejere igennem tiden og skriver om de to herreder Rise og Sdr. Rangstrup og om arvefæste og selveje på Årslevgård.

»Det gamle Løjt«, nr. 15 er udkommet i et lidt mindre format end sidste år og uden sit sædvanlige omslag, men er med sit omfang på ialt 158 sider stadig det største af de omtalte årsskrifter. Det rummer 20 artikler af vidt forskellig længde, hvoraf flere tidligere har været trykt andetsteds. Svend Hansen giver en skildring af Løjt sogns historie fra midten af 1950'erne til kommunesammenlægningen i 1970. Det er en meget velskrevet skildring af en sognekommunes økonomi og de muligheder (eller mangel på

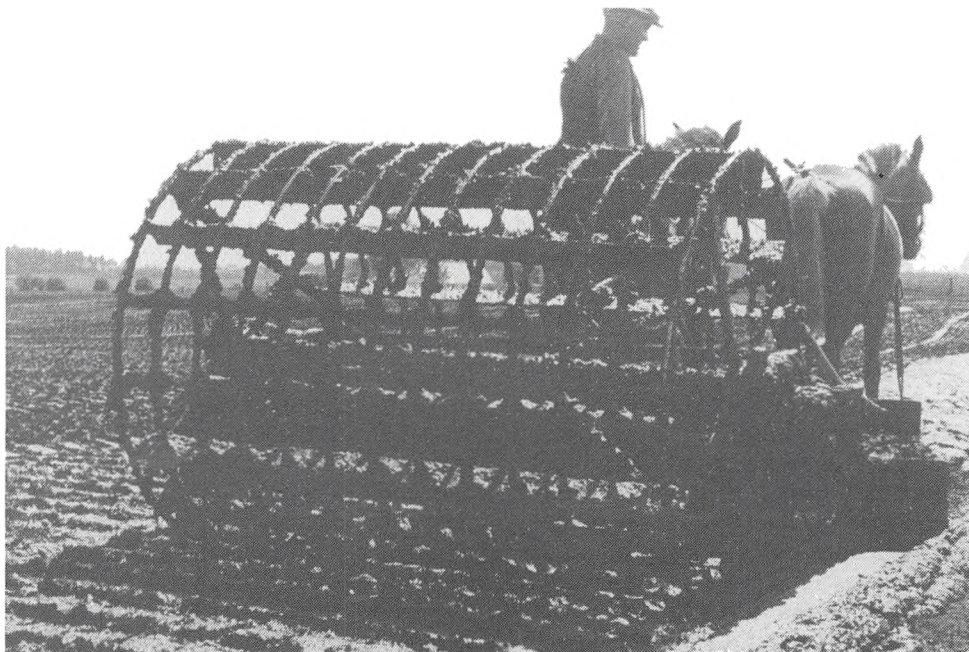
samme), den gav for nye tiltag og udbygning. Jørgen Lundby fortæller, bl. a. på grundlag af en lang række interviews, om tørvegravning i de udstrakte moser i sognets vestlige del, mens Erling Madsen - også delvis på grund af bånd - bringer en levnedsskildring af Marius Bryld, der boede i Dybvighoved. Jens Bruun fortsætter sine undersøgelser af Løjt-deggen Hans Michelsen aktiviteter som landmåler, denne gang i Bodum i 1779. En serie på ti billeder fra Stollig indleder - ifølge forordet - en serie med ældre billeder fra sognets landsbyer, en god måde at formidle den lokalhistoriske forenings store billedarkiv på.

Årbogen fra Vojens bringer genoptryk af avisomtalen af festen for P. Hiort Lorenzen i Sommersted den 21. februar 1843. Interessant er Chresten Madsens artikel om sammenlægningen af Skrydstrup og Vojens sognekommuner i 1962, der havde sin baggrund i problemer omkring skolevæsenets udbygning.

Årsskriftet fra Jegerup er især præget af små korte erindringsstykker af en yngre gårdejer med tysk baggrund, af den tidligere mejeribestyrer og af førstelæreren i 1960'erne. Herudover rummer årsskriftet en artikel om præsten Peter Wanddal, et supplement til forrige års erindringer af storkøbmanden Niels M. Uldal fra Flensborg samt et par skolebilleder.

Erindringer

Om de lokalhistoriske årsskrifter 1992 kan det sammenfattende siges, at det næppe er den bedste årgang, vi har set. Det er småstykkerne, der præger denne årgang, og blandt disse småstykker er det især erindringerne, der dominerer. De er af vidt forskellig længde og karakter, men dog gennemgående meget korte. Nogle af dem er allerede nævnt ovenfor, men desuden skal nævnes erindringer fra en lille landhandel i Sottrupskov,

Både årsskriftet fra Løjt og fra Kliplev beskæftiger sig med tørveproduktionen, både den i mindre målestok, som forsynede enkelte familier, og den industrialiserede, som byggede på stordrift. Billedet her er fra Kliplev mose fra begyndelsen af 1940'erne og viser, hvordan tørvemassen lægges ud over en hel mark og samtidig skæres til. Når tørvene var tørre på den ene side, blev de vendt. Fot. Rud. Gimm i Historiske Samlinger, Aabenraa.

om kromanden samme sted, om barndommen i Brunsnæs på Broagerland under 1. Verdenskrig, om hvordan tørvegravning i Bjerndrup (Kliplev sogn) foregik i 1920'erne og 1930'erne, illustreret med et fint billedmateriale. I Varnæs Birk fortælles der om livet i en købmandsbutik i Varnæs, og her kan man også læse om livet på gården Ravnhøj ca. 1930-1960. Det gamle Løjt bringer erindringer af Johannes Jessen fra gården Frydendal. Fra Rødekro bringes erindringer om soldatertiden i Aabenraa under 1. verdenskrig, og fra Over Jerstal syd for Vojens er der erindringer om indkvartering, byggeri af Sikringsstilling Nord og om mangelsituationen under krigen.

De mange erindringer spænder over

mere end 100 år, og de når helt op til omkring 1960. De bringer læseren i kontakt med mange forskellige miljøer, men de er som nævnt gennemgående meget kortfattede og går kun sjældent i dybden ved at berette mere detaljeret om dagligliv, skolegang, arbejde og fritid osv.

»Året der gik«

Erindringerne beskæftiger sig med fortiden, og det samme gør de fleste af artiklerne i årsskrifterne. Men der er også enkelte årsskrifter, der griber fat om nutiden i form af oversigter over begivenheder i sognet eller kommunen i det forløbne år. Det er en form, der stiller store krav til den der udvælger, hvilke begivenheder, som skal med. Det kan meget let blive præget af det pudsige, det mær-

kelige eller det, som faktisk aldrig blev til nogen begivenhed. Men bliver det gjort på en rimelig og tilstrækkelig fyldig måde, kan disse oversigter blive et nyttigt sted at slå op og et godt redskab, når sognets eller kommunens historie i 1990'erne engang skal skrives.

Den præcise form med datoangivelse, således som den anvendes i Broagerland, er nok at foretrække, fordi den giver den direkte indgang til det der er kilden for disse oversigter: dagspressen og de lokale ugeaviser. I årsskriftet fra Vojens har man valgt at lade borgmesteren give en oversigt over årets begivenheder, set fra kommunens synsvinkel.

I årsskrifterne fra Kliplev, Felsted og Røddekro er det ikke nutidens begivenheder, men begivenheder for 50 eller 100 år siden, som fremdrages fra aviserne. Også her er det let at forfalde til at medtage det pudsig og det mærkelige. En sammenligning af hvad der har været omtalt af lokale begivenheder i 1991/92 og i 1941/42 viser imidlertid meget klart, at pressens dækning af lokale begivenheder i f.eks. Kliplev og Bjørndrup var langt fyldigere for 50 år siden. Dette faktum kunne give anledning til at overveje, om de lokalhistoriske arkiver selv burde gøre en indsats for at registrere de lokale begivenheder i dag. Det er typisk forskellige foreningsarrangementer, jubilæer, runde fødselsdage, dødsfald, og ejendomshandler, der tidligere omtaltes i aviserne. I enkelte lokalhistoriske arkiver registreres ejerskifter løbende - det er en videreførelse af arbejdet med sognets gårde og huse, som startede i 1940'erne. En mere systematisk registrering af begivenheder kunne blive et vigtigt supplement hertil og en vigtig del af den fælles hukkommelse, som lokalarkivet er.

Kilde-og tidsangivelser

Som læser af de lokalhistoriske årsskrifter må man ofte savne mere fyldige og

præcise oplysninger om, hvilket kilde-materiale de enkelte artikler bygger på. Det er klart, at kildehenvisninger ikke er nødvendige i forbindelse med erindringerne - undtagen de steder, hvor de rent faktisk bygger på skriftligt materiale, og det forekommer ind i mellem. Til artikler der er skrevet om et bestemt emne eller en bestemt lokalitet kan det derimod være særdeles nyttigt og læservenligt med oplysninger om kilder. Det behøver ikke være i form af »noter«, men blot en kort oplysning om »kilder«, sådan som det er gjort ved enkelte artikler, bl. a. i skriftet fra Sundeved og skriftet fra Varnæs. Det må være lidt mere præcist, end det er gjort i årsskriftet fra Røddekro, hvor der efter et par artikler blot er nævnt en række navne, men ikke hvad det er for artikler eller værker af de pågældende, der henvises til. H. V. Gregersen og Peter Kr. Iversen har skrevet utroligt meget, og deres navne alene er i disse tilfælde ikke til megen nytte for læseren.

Præcise tidsangivelser er et andet vigtigt element i al historiskrivning, og her kunne man måske også være lidt mere nøjagtig i de lokalhistoriske årsskrifter. Som eksempel kan fremdrages en artikel i »Varnæs Birk« om starten af et sogneværn i Varnæs. Det fortælles intetsteds, hvornår stiftelsen fandt sted, kun at det var »i tysk tid«. Fra Kliplev sogn bringer - som flere andre årsskrifter - avisudpluk »For 50 år siden«. Intetsteds er datoen angivet, og det er heller ikke til at se, om der er tale om 1942 eller 1943.

Årsskrifternes geografiske spredning

De fleste af de lokalhistoriske årsskrifter, der her er omtalt, hører hjemme i området mellem Aabenraa og Sønderborg. Det afspejler også den faktiske spredning af de lokalhistoriske årsskrifter i Sønderjylland. Ud over de her omtalte udgives der årsskrifter i Ensted (i

Aabenraa kommune), mens Skærbæk er det eneste sted på vestkysten. På Als udgives der kun et lokalhistorisk årsskrift i Hørup. De lokalhistoriske årsskrifter trives tilsyneladende bedst på østkysten og uden for de gamle købstæder. Det er nemlig bemærkelsesværdigt, at ingen af de fire gamle købstæder har noget egentligt lokalhistorisk årsskrift. I Tønder udgives - med uregelmæssige mellemrum - monografier på forlaget Neffen, mens man i Aabenraa køber andres udgivelser, evt. i form af særtryk. I Haderslev har Haderslev-Samfundets Årsskrift siden 1934 fungeret som et lokalhistorisk årsskrift, men herudover har den lokalhistoriske forening siden 1986 udgivet monografier på Forlaget Gammelting.

Lokalhistorien drives tilsyneladende på en anden måde i byerne end på landet. Her er der måske en stærkere tilknytning til lokalsamfundet end i byerne, og her lever endnu mennesker, hvis slægt igennem generationer har tilhørt det gamle landbrugssamfund. Det er tilsyneladende også dem, der først og fremmest køber årsskrifterne, i hvert fald ifølge de lidt bekymrede bemærkninger i forordet til »Varnæs Birk«. Det er dette landbrugssamfund, som først og fremmest træder os i møde i de lokalhistoriske årsskrifters artikler, og det er meget lidt, der bringes om f. eks. de stationsbyer, som er centre i de områder, hvor der udgives lokalhistoriske årsskrifter (Vojens, Rødekro, Gråsten, Padborg), og om de store samfundsforandringer, som disse byer er udtryk for.

De lokalhistoriske årsskrifter trives tilsyneladende også bedst de steder, hvor det lokalhistoriske arbejde har mere dybe rødder, og hvor der måske har været - og er - en aktiv og meget skrivende lokalhistoriker. I flere af de her omtalte årsskrifter træder disse aktive skribenter stærkt frem. Det kan blive et problem

for de lokalhistoriske årsskrifter, hvis kilderne udtørrer og skribenterne falder fra. Derfor vil kvaliteten af indholdet i de lokalhistoriske årsskrifter også svinge år for år, og årsskrifter vil dø eller gå i dvale, mens nye vil dukke op. Om vi er på vej ind i en dvaleperiode eller om den lidt tynde årgang 1992 blot er en enlig svale - ja, det vil først vise sig, når næste række af årsskrifter foreligger kort før jul 1993.

Skrift for Historisk Forening for Sundeved 1992. Udg. af Historisk Forening for Sundeved. 96 s., ill.

Broagerland VII. Udg. af Lokalhistorisk Forening for Broagerland 1992. 110 s., ill.

Historisk Forening for Graasten by og egn. Årsskrift 1992. Nr. 18, 62 s. ill.

Historisk Forening for Visherrød. Bov Museum, Årgang 15, 1992, 52 s., ill. Red. Inger Jørgensen. Med register til 1.-15. årg. 1978-92, udarbejdet af Kirsten Sparvath.

Fra Klipleve sogn. 1992. Udg. af Lokalhistorisk Forening. 79 s., ill. Red. Jørgen Hansen, Kirstine Møller Sørensen, Johs. Weber og Kathrine Hohlmann.

Historisk Årbog for Felsted sogn. Nr. 10, 1992. Udg. af Historisk Forening for Felsted sogn. 110 s., ill. Red. H. C. Staugaard, Hans Thomsen, Grethe Beck, Ib Andersen og Birgit N. Krab.

Varnæs Birk, nr. 18, udg. af Varnæs Birks Borgerforening 1993, 70 s., ill. Red. Ib Andersen

Fra Rødekro kommune 1992. Lokalhistorisk årbog for Rise, Hjørdkær, Hellevad og Øster Løgum sogne. Udg. af Lokalhistorisk Forening for Rødekro kommune. 143 s. ill. Red. Torp Friis Møller, Mathias Lorenzen og Jes Bill.

Det gamle Løjt. XV. Udgivet af Løjt sogns Lokalhistoriske Forening 1992. 158 s., ill. Red. Jens Bruun m. fl.

Årbog 1992 for Lokalhistorisk Forening for Vojens Kommune. 6. årgang. 42. s. ill. Red. Anna Marie Bohsen og Leif Nørgaard.

Lokalhistorisk Forening for Jegerup Sogn. 1992. Årsskrift. 46 s. ill. Red. Ellen L. Petersen og Kaj Sandholdt.